

Bittner Gábor

## ÉS MÉG EZ IS BORIS VIAN

Nincs abban semmi meglepő, hogy egy frissen végzett mérnök, akinek azért már régóta van egy dzsesszbandája, nem elégszik meg a frissen végzett mérnökök hétköznapi életével. Még akkor sem, ha az illető éppen a németek által megszállt Párizsban kezdi zenészi karrierjét. Még akkor sem, ha egyébként a korai nősülés és az érkező gyerekek súlyos családfelelősségekkel járnak, így aztán egy rendes, mérnökhöz illő állásra is szükség lesz. Ráadásul olyan helyen, amelynek már a neve is „regénybe illő”: Szabványügyi Hivatal. Hát persze hogy ezt nem lehet komolyan venni.

Jó. És mit kell egyáltalán komolyan venni? – kérdezhetne vissza Boris Vian, a különc dzsessztrombitás, leeresztve egyáltalán nem szabványos „zsebtrombinétját”. De nem kérdez vissza, mert tudja, hogy egy dolog halálosan komoly. A vicc. Hogy tréfát kell űzni a nyárspolgárságból, a tabuból és a tekintélyből.

Hogy ezek már nem is trombitáshoz illő gondolatok? Persze. Mert Vian nemcsak zenész, dalszerző, énekes, hanem irodalmár és a patafizikának, a „világmagyarázó tételeit” az empíria helyett a fantáziára építő „tudománynak” is jeles képviselője. Novellákat, regényeket ír. Angolból fordít krimi, sőt sci-fit is. Az algériai háború idején DEZERTŐR című dalában magának De Gaulle-nak, minden franciák hőségének és köztársasági elnökének „szól be”. Igaz, hogy betiltják, de mi más hiányozhatna még a szárnyaló népszerűséghez. Talán egy irodalmi botrány?

Vegyük mindjárt Vernon Sullivant, a Vian által kitalált amerikai fekete író és az ő első regényét! Vian a fordító, de mivel az eredeti mű sosem létezett, kénytelen az egészet saját maga összehozni. Már a címe is behízog: KÖPÖK A SÍROTKRA. Botrány, leleplezés, gyanúsítgatások, per, büntetés. Lehet, hogy a bulvár ettől még jobban imádja, de mint író, az irodalmárok, a kritikusok és a kiadók elutasítják, mellőzik. Így történhet meg, hogy korábban megjelent csodálatos novelláit és regényeit, például a VENYIGESZŰ ÉS PLANKTON-t, a TAJTÉKOS NAPOK-at is csak halála után, az új kiadáskor fedezi fel a közönség, a hatvanas éveknek az a bizonyos lázadó ifjúsága. És a verseit is.

Igen, a verseit. Éppen Boris Vian ne írt volna verseket? A zenész és dalszövegíró, akinek csak egyfajta ritmussal volt gondja, a saját szívritmusával? Aki prózaíróként is szinte tobzódott a költői fantázia gátlátalan nyelvi játékaiban? Akinek életét a szenvedélyek állandó izzása fűtötte, egészen addig, amíg 39 évesen – egyébként éppen fél évszázada – bele nem halt a botrányregényéből akarata ellenére készült film bemutatóján kapott dührohamba? Akinek még ezt a „gesztusát” is hajlamosak vagyunk vagány csínyként, fekete humorként látni?

Nincs abban semmi meglepő, hogy Boris Vian verseivel is maradandót alkotott. Inkább az a furcsa, hogy ezek közül eddig milyen kevés jelent meg magyarul. Így azonban talán csak még izgalmasabb lesz a kiruccanás a feltérképezetlen költői Vian-galaxisba.

---

Boris Vian

---

## VOLT EGY RÉZLÁMPÁS, RAGYOGOTT

Volt egy rézlámpás, ragyogott  
 Sok-sok éve lobbana föl  
 Volt egy búbáj fogta tükör  
 És meglátszott abban az arc  
 Arcunk ágy mélységeiből  
 Mit bearanyoz a halál  
 Volt egy könyv kék bőrfedelű  
 Ég, föld, tűz, víz fértek amott  
 És a tizenhárom titok  
 Egy homokóra szűk fokán  
 Idő szivárgott mint homok  
 Volt egy roppant súlyú lakat  
 Addig rágta, míg elakadt  
 Torony tövéén a tölgykaput  
 Örökre már zárva az út  
 Felfelé, hol körszoba van  
 Az asztal, a mézszívű bolt,  
 Az ablak, az ólomüveg  
 S a patkány mind szétszökdösött  
 Torony körül repkény között  
 Hol nem jött fel többé a nap

Ez ám romantikus volt tényleg rémesen

---

## MAJD HA SZÉL JÁRJA KOPONYÁMAT

Majd ha szél járja koponyámat  
 Majd ha zöld sarjad csontomon  
 Megtéveszthet bárkit a látszat  
 Torz képemre fagyott vigyorem  
 Hiányzik majd kivált  
 Alkotó anyagom  
 nyagom gom gom  
 Mit patkány felzabált  
 Hogyishívjájaim

Vádliim combjaim  
Térdem seggem amin  
Egykor ülnöm dukált  
Hajam fekélyeim  
Szép égkek szemeim  
Csáprágószerveim  
Mind nektek nyaldogált  
Orrom a szép sudár  
Pofázmány szív s a máj  
Sok semmi, s mennyi báj  
Így kedvelhettenek  
Dúkok és dúkicák  
Pápák és pápicák  
Kanonokok kancák  
S iparos mesterek  
Eztán nem lesz nekem  
Jó puhány foszforom  
Agyam mi gyámolít  
Holt magam látni itt  
Zöld csont koponyámban szél kószál  
Ó jaj, öregedni de nagyon fáj.

---

## MEGADOD „HA”

Megadod „ha”  
Nyomja, hogy if  
Kelljen pofa  
Ő fát növeszt  
Mehet a bridzs, nyílik a híd  
Elnyeldekel ágyút és katonát  
A mély a szerelmetes mély  
Vörös folyó öle  
Bizony, az angolok veszélyesek

## HA KÖLTŐINK NEM BARMOK MIND

Ha költőink nem barmok mind  
S ha nem ennyire tétlenek  
Boldogság vón mindenkinek  
Nagy békén bíbelődni majd  
Az irodalmi kínokon  
Raknának sárga házakat  
És nagy kert lenne mind alatt  
Sereg madár a lomb ölén  
Fuvolposzát bűvő simén  
Álomcinó tűzzöldike  
Potyáspikó, tolláspipe  
Sok kis vörös hollófiók  
A sorsot megjövendőlkők  
Lennének ott szökőkutak  
S megannyi fény a víz alatt  
Lennének kétszázán halak  
Krokellkeszeg ágascsabak  
Szárnyaslibell papuskapér  
Tűorrú csík hercegsügér  
Vitorlahal dévérkutyag  
A levegőben lenne ott  
Az új – lombillattól szagos  
Ehetne ki épp enni vágy  
A munka nem oly sürgető  
Lépcsőket húzni sorra fel  
Sosem látott minták szerint  
Rönkből melyet sok mályva ér  
Fut át s mely selymes mint a nő

Ám költőink vadbarmok mind  
Inkább csak írni kezdenek  
Mintsem munkába menjenek  
Ezért a lelkifurdalás  
Halálukig hű útítárs  
Kínozza őket s bűvöli  
Jut nekik néhány dolgozat  
S a feledés egy nap alatt  
Pedig ha nem ily tétlenek  
Két nap is jutna nekik – lehet.

## EGYESEK BÍRNAK TROMBINÉTOT

Egyesek bírnak trombinétot  
S kürtöket  
Szerpenteket  
Egyesek bírnak klarinétot  
S nagy-nagy ophikleídjeiket  
Egyeseknek dobja döng  
Dönga Dönga Dönga  
És ram-pa-pam  
Ám nekem csak síp jutott  
S fűzfasípolok  
Reggelig bizony  
Nos nekem csak síp jutott  
De mindegy is ez ha jól fújom?  
  
Éppen ez az, na vajon jól fújom?

**Bittner Gábor fordításai**

Schauschitz Attila

---

## A DETEKTÍV ÉBREDÉSE

A detektívirodalom hajnalán majom szalad egy kihalt párizsi utcán. Pofáján szappanhab szárad, mancsában vékony, éles penge. Talán borotválni készült, amikor megzavarták?

\*

*A Faubourg St-Germain félreeső részén, rosgatag lakban\* elszegényedett fiatalember, híres család sarja hódol szenvedélyének, az éjszaka bűvöletének. Barátjával, aki az ódon villát bérlé, a nappal első jelére behúzzák az ablaktáblákat. Viaszgyertyák súlyos illatába merülnek; olvasva, írva, társalogva várják az éj megérkezését. S akkor, miként a barát leírásából tudjuk, kart karba öltve rögtön az utcára siettiünk, tovább folytattuk nappal megkezdett vitáinkat, vagy pedig minden cél és értelem nélkül kóboroltunk késő éjszakáig, hogy a népes város vad fény- és árnyékzuhatagában megtaláljuk azt a végtelen szellemi izgalmat, amelyet csak a nyugodt megfigyelés kelthet.*

\*

\* A dőlt betűs szövegek idézetek. Az idézett művek a tanulmány végén találhatóak.

A borneói orangután, kora négy-öt évesre tehető, fényt lát kiszűrődni az egyik ház negyedik emeleti ablakán. A lakást véli felfedezni, ahonnan nemrég elszökött? Felkúszik a villámhárítón, megkapaszkodik a kitárt ablaktáblában, és a faltól elrugaszkodva beugrik a nyitott tolóablakon.

\*

Képzeltető akként, hogy a húszas éveinek közepén járó amerikai fiatalember, aki a *Shrewsbury Chronicle* egyik 1834-es számát tanulmányozza baltimore-i otthonában, egyidős az imént látott franciával, sőt hasonlít rá. Magas homlok, tág, fekete szempár, ívelt szemöldök, fodros ajak, hosszú orr, sápadt arc; összességükben arisztokratikus vonások. A fekete öltözék sovány alakján kopott, de igényes eleganciáról árulkodik, rendhagyóan megkötött nyakkendője, egy nyitott gomb mellénye közepén bohém alkatot hangsúlyoz.

A cikk, amely figyelmét megragadja, akkoriban nagy feltűnést keltő esetről számol be. Shrewsburybe mutatványosok látogattak, s magukkal hoztak egy orangutánt, akit – mint a beszámoló állítja – betanítottak arra, hogy ablakon bemászva betöréseket kövessen el. A városka egyik lakosát, egy úrhölgyet, halálra rémisztette hálószobájában az éjszaka megjelenő majom.

\*

Újságcikket olvas a párizsi fiatalember, C. Auguste Dupin is a *Gazette des Tribunaux* esti kiadásában: *...a Quartier St. Roch lakóit álmukból rettenetes ordítózás... véres borotvát... vértel átítatott, hosszú, ősz hajtincs... nyilván gyökerestül... a torok táján sötét foltok és körmök... teljesen átvágott nyakkal, vértócsában... a fej egyszerűen levált...*

\*

Az orangután roppant zavarban van. Haragját kiadta magából, s most pánikba esett. Agyában az elmúlt percek mozgalmas képei és érzetei kavarnak. Az idősebb nőstény eltorzult arca, akivel először csak játszani akart, amíg sikoltozása és heves védekezése fel nem dühítette; a fejbőröstül kezében maradt hajcsomó; a szemébe fröccsenő vér, amikor a borotvával szinte teljesen átmetszette a nyakát; gazdájának elborzadt arca az ablakkeretben; ahogy a megfojtott fiatalabb nőstényt felgyömöszöli a kandalló kürtőjébe, az idősebbet pedig kihajítja az ablakon.

\*

Hogyan jutott a csepűrágók valóságos majma odáig, hogy irodalmi orangutánként véres és kegyetlen kettős gyilkosságot kövessen el? A *Shrewsbury Chronicle* cikkétől a MORGUE UTCAI KETTŐS GYILKOSSÁG című elbeszélés megjelenéséig, 1841-ig, eltelik néhány év, de a módszer ugyanaz, amit Edgar Allan Poe már az idő tájt alkalmaz írásaiban, és kifejt leveleiben.

Példaként említhető az 1835 márciusában publikált elbeszélése, a BERENICE, amely látszatra nem több, mint egyike az akkoriban igen népszerű rémes történeteknek. A történet főszereplőjének, Egeusnak sajátos tulajdonsága, hogy végtelenül hosszú ideig lenyűgözik őt a valóság egészen jelentéktelen részletei: egy mellékes megjegyzés valamely könyv szövegében, a falon vándorló árnyék egy nyári napon, a parázsló tűz fényének játéka avagy egy tetszőleges szó, amely az állandó ismétléstől végül értelmét veszti. Eredetileg ártatlan szenvedélye akkor válik veszedelmessé, amikor lelkét, ér-

telmét és képzeletét unokahúga, Berenice nevetésakor kivillanó fehér fogai ejtik rabul, s egyszerre úgy érzi, csakis azok birtoklása adhatja vissza lelki nyugalalmát és elméjének tisztaságát.

Az imádott nőt – a műfaj szokásai szerint – titkos, ám feltétlenül halálos kór emészti. Egaeus önkívületi állapotban, viszont fogorvosi szerszámokkal alaposan felszerelve behatol a sírboltba, ahol szerelmét – mint várható – tetszhalottként felravatalozták. Ott azután kihúzza a még élő Berenice állkapcsából mind a harminckét fogát. *A fehér, elefántcsontszerű, apró tárgyakat* akkor látja viszont, amikor ismét magához tér, s azok a padlóra gurulnak egy elejtett dobozból, amelybe öntudatlanul rejtette őket.

Amellett, hogy Berenice fogainak sorsa a vaginában rejtőző fogakból, a kasztrációs félelem központi szimbólumából kiindulva mily remek, s tekintve Egaeus heves, de tisztán intellektuális vonzalmát unokahúga iránt, nem is alaptalan értelmezési lehetőséget kínált később a pszichoanalitikusoknak, a történet olyannyira morbid, hogy nemcsak mélylélektanilag, hanem, párhuzamosan, paródiaként is olvasható. Egybevág ezzel, ahogy Poe jellemzi az elbeszélés megjelenése után egy hónappal írott levelében a BERENICE-ben alkalmazott módszert: *groteszkké emelni a mulatságost, borzalmassá fokozni a félelmetest, burleszkként eltúlozni a tréfiást, különössé és misztikussá transzcendálni a rendkívülit.*

\*

– Emlékszel még arra a különös esetre Shrewsburyben? – fordult Poe Mariához, miközben kart karba öltve sétáltak a házuk előtti kis kertben.

– Azonnal megéreztem benne a páratlan lehetőséget némely, magamban már kiérlelt gondolat kifejezésére. Csakhogy, mit gondolsz, mi módon járnának el más, a műalkotás mibenlétéről el sem gondolkodó szerzők? Természetesen úgy, hogy kiszínezik, szépítgetik, csavarokkal és fordulatokkal gazdagítják, fennkölt nyelvi formába öltöztetik az eredeti történetet. Ez azonban önmagában nyilvánvalóan kevés. Születhet belőle érdekes, de fontos és művészi semmiképpen.

Azt gondolom, a haszonvágy vagy a féltékenység triviális és érdektelen egy gyilkosság mozgatórugójaként, s főképpen eltakarja a gonosz tett lényegét... azt, hogy minden fellelhető motívumon túl marad valami megmagyarázhatatlan és ugyanakkor magától értetődő: az ember ok nélkül is gyilkolni vágyik, miközben nem tudjuk, mikor és hogyan képesek némelyek átlépni a határt, amelytől a túlnyomó többség visszariad, sőt meg sem pillantja azt. Ezt a megfoghatatlan és tulajdonképpen megnevezhetetlen vágyat jelöli, amit AZ ÁRULÓ SZÍV-ben írtam: *Szerettem az öreget. Sose bántott. Sohasse sértett meg. Pénzére nem vágytam. Talán a szemében lehetett valami. Igen, az volt. Keselyűszeme volt – halványkék, hálygos. Ahányszor rám esett a tekintete, megfagyott bennem a vér; és így fokonyként, nagyon lassú átmenetekben elhatároztam, hogy elveszem az öreg életét, s ezzel megszabadulok a szemétől örökre.*

Az ideális gyilkos végső soron az ámokfutó. És kibeen nyilvánulhat meg tiszta formában az ember felvigyázat nélkül maradt ösztöne, ha nem egy állatban? Kapóra jött tehát ez a majom, akit így a félelmetesből ott a shrewsburyi hálósobában borzalmassá fokozhatok, nem megfélemlítve arról, hogy az eredetileg mulatságos látványt néhány ügyes fogással groteszkké változtassam. E történetben minden túlzás lesz és valószerűtlen, és a majom emberi mivoltát éppen a gyilkosság választékosan képtelen módjának kell sejtetnie. Tudsz követni, drágám? – fordult Poe szeretetteljesen Mariához, anyósához, aki gyerekkorában elhalálozott édesanyját pótolta számára a közös nélkü-

lözésben. Mrs. Clemm bizonytalan pillantással válaszolt, miközben imádott Eddie-je, sétáik megszokott forgatókönyve szerint, folytatta monológját.

– Eszerint kell megválasztanom az áldozatokat is. Vajon milyen veszteséget éreznék a legfájdalmasabbnak az életemben? Természetesen azok elvesztését, akikhez a leg-szorosabban kötődöm, akik nélkül elképzelni sem tudom az életem, s meg kell bocsátanod, hogy bizonyos értelemben Titeket, Téged és leányodat, rajongásig szeretett kis feleségemet, vagyis a számomra legfontosabb lényeket fogom feláldozni az elképzelhető legszörnyűbb módon. Lesznek, akik ezt öncélú és hatásvadász vérengzésnek gondolják majd, miközben... – Poe eltűnődött, mert nem akart és még nem is tudott részletekbe bocsátkozni. Világos volt számára, hogy a határtalan szeretetben rejlő végtelen szabadság és rabság elviselhetetlen feszültségét csak a gyilkosság rövidzárlata vezetheti le. Egyelőre viszont homályos érzésként derengett benne, hogy a leláncolt démonok, amelyeket az alkotás során enged szabadjára, milyen véget szánának, újabb szívesseget téve majdan a pszichoanalízisnek, imádott, 13 éves gyermeklányként feleségül vett unokahúgának, Virginiának és nélkülözhetetlen támaszának, Mariának: az előbbit megfojtják, és bedugnak valami sötét, szűk lyukba, az utóbbinak pedig letépnek a fejét, és elhajítják a testét, jó messzire.

Poe Mariára nézett, jelentőségteljes pillantásába azonban hamarosan pajkos csillogás költözött: – Ne rémülj meg, kedves Mariám, játék az egész, kissé talán morbid játék, de tudod, a hatás kedvéért, a kifejezés ereje miatt... – az író rövid időre elhallgatott.

– Ámde ha az ember egyfelől vérengző vadállat, másfelől mi más, mint a teremtésben időző páratlan értelem! Ebből következően az elszabadult ösztönnel a fegyelmezett ész, az analitikus elmét kell szembehelyeznem. Az elemzés magasrendű képessége természetesen egy rejtély, egy feladvány megfejtésében mutatkozik meg a legfényesebben. Rejtély lesz tehát nemcsak a tettes személye, hanem a gyilkosság mikéntje is, lehetetlennek tűnik majd a gonosztevő elmenekülése a bezárt szobából, olyannyira, hogy köznapi elmék természetfeletti erők működésére fognak gyanakodni. Ismersz, kedvesem, egy ilyen konstrukció megalkotása nem eshet nehezemre, hiszen kérlelhetetlen logikával fejtettem meg számos, mások által készített szőrejtvényt és titkosírást, miközben – egy számomra mindmáig érthetetlen s ezért igen gyanús kivételtől eltekintve – senkinek sem sikerült az én feladványaimat megoldania, továbbá kifogástalan okfejtéssel lepleztem le egy valódi titkot, Kempelen báró sakkgépét, amelyben kétséget kizáróan ember lapul.

Mármost csak a vakok, vagyis a kritikusok és az olvasók túlnyomó többsége nem látja majd, hogy többről lesz szó, mint rémisztő gyilkosságról s annak logikailag kíméletlen felderítéséről. Te viszont, akit beavattam gondolatmenetembe, bizonyára észrevetted, hogy bensőmet tárom példaként a külvilág elé. A racionális gondolkodást, amely nem képes ugyan gátat vetni a vele együtt élő démoni erőknek, de utólag leleplezheti misztikusnak tűnő működésüket. Látod, az író fejében *minden mesének vagy bonyodalomnak készen kidolgozva kell lenni egész a megoldásig, mielőtt a toll egy betűt is leírt volna belőle.*

Írásom ugyanakkor rövid lesz, mert a prózára is igaz, amit a költeményről gondolok, hogy *a hatás egysége* csak úgy érvényesül, ha *egy ülés alatt el lehet olvasni.* Prózáról lévén szó, kevés gondot fordítok majd a *Szépségre*, mint a *verses költészet egyetlen legitim birodalmára.* A hangsúlyt az *Igazságra*, vagyis az *értelem kielégítésére*, és az *Érzésre*, vagyis a *szív izgalmára* helyezem.

Mivel az eseményeket rejtélyként tálalom, novellám két történetet foglal magában: az egyik a nyomozásé, amely felgombolyítja a másikat, a gyilkossághoz vezető eseménysort.

Az írók többsége jobban kedveli ugyan, *ha alkotásaikat valami nemes láz, valami eksztatikus intuíció gyümölcsének tekinti a világ*, ám Neked az imént bepillantást engedtem saját, mindenki számára megszívlelendő módszerembe. Mielőtt megpihennénk, engedj meg, hogy még egyszer összefoglaljam. Miután kigondoltam, mi az az *új és élénk hatás*, amelynek elérésére törekszem, s eldöntöttem, milyen *különös mese és tónus* állítható legjobban e cél szolgálatába, nos, attól kezdve *egyetlen mozzanat sem tulajdonítható a véletlennek vagy az ihletnek, a munka fokról fokra*, mint a történetben az orangután utáni nyomozás, *egy matematikai probléma pontosságával és rideg következetességével halad előre – a megoldásig*.

\*

Az író és Maria a ház felé indulva távolodnak, hangjuk egyre halkabban szűrődik felénk. eltűnnek az ajtóban, azután megjelennek az egyik világos ablak keretében. Mrs. Clemm kávéét készíti vejenek, majd megszokott karosszékebe telepszik, és hamarosan elbóbiskol. Poe íróasztala fölé görnyedve nekilát a MORGUE UTCAI KETTŐS GYLKOSSÁG megírásának.

\*

Ti bíró idegesen csavargatta gyér szakállát. A Tang-dinasztia teljhatalmú kerületi előjárója teljes mértékben elégedetlen volt a dolgok állásával. Ide, egy templomba vonult vissza éjszakára, hogy fensőbb hatalmak tanácsát kérje. – *Szégyentelen nőszemély!* – fogta el ismét a mérge, amikor Dzsou asszonyra gondolt. Abban reménykedett, egy álom fogja kivezetni töprengéseinek zsákutcájából. Egyelőre nyugtalanul járkált fel-alá az oltár előtt, s felidézte az elmúlt napokban történeteket.

Vándordoktornak álcázva kettős gyilkosság ügyében nyomozott, amikor egy véletlen folytán gyanús halálesetről értesült. Az az ötlete támadt, hogy felkeresi az elhunyt, bizonyos Bi Szün sírját. Hű szolgálja, Hung őrmester kíséretében a temetőbe érve komoly nehézségbe ütközött: a kiszáradt, gazos, nap fehéritette csontokkal borított vidéken névtelen sírhantok domborultak. A bíró azonban hajlott a következő feltevésre: – *Ha Bi Szün természetes halállal halt meg, valószínűleg nem találjuk meg a sírját. Ha viszont alattomosan meggyilkolták, nyugalmat nem találó lelke földi maradványainak közelében bolyong majd, és így vagy úgy felhívja magára a figyelmet.*

S valóban, ahogy a sírok között haladtak, *hirtelen elsötétedett a nap, heves szélroham söpört végig a temetőn, homok és csontok örvénylettek a magasban.* A levegőben hamarosan kibontakozó *homályos alak sötét árnyékát* a bíró felszólítja, mutassa meg, melyik sírból kalandozott el. Így is történik. Utána az árny egy *szempillantás alatt eltűnt, a szél elült, és minden olyan lett, mint előtte volt.*

A visszajáró lélek információját a hamarosan előkerített sírásó is megerősíti; nem tarthatjuk azonban egyszerű figyelmetlenségnek, hogy a bíró nem őt, hanem a kósza szellemet kérdezte először. Mert máskülönben nem vonhatta volna le következtetését igazolódni vélt feltevéséből: – *Immár semmi kétség, hogy Bi alattomos gyilkosság áldozata lett, amit szellemének megjelenése, amelynek éppen tanúi voltunk, világosan bizonyított.*

A bíró a rátarti és éles nyelvű özvegyet, Dzsout gyanúsítja férje meggyilkolásával. Az özvegy tagad, ám a bíró szembeesíti őt iménti tapasztalataival: – *Halott házastársatok világosan megmondta nekem, hogy Ti gyilkoltátok meg őt.* Dzsou asszony józan eszére vall, hogy nem roppan össze az állítás súlya alatt. A gyanúsított feleselésétől feldühödött Ti bíró ekkor negyven korbácsütést méret a rakoncátlan teremtés meztelen hátára. Mivel az

asszony ettől sem tér jobb belátásra, a hüvelykzorítóra bízva az igazság kiderítését – sikertelenül.

A jól bevált módszer kudarcától kissé elbizonytalanodott előljáró ezt követően elrendeli a holttest exhumálását. Jóllehet ezúttal tárgyi bizonyítékokban reménykedik, nem mulasztja el, hogy előzetesen ismét kommunikáljon a kihantolt hullával: – *Ha erőszakos halál végzett Véletek, és lelketek még a földön időzik, felszólítalak, hogy szemetek lehunyásával adjátok bizonyosságát jelentéleteknek.* A halott szemhéja tényleg leereszkedik, viszont a boncolás semmilyen eredményre nem vezet.

\*

A puskaport feltalálhatták Kínában, a detektívregényt azonban semmiképpen – jegyezte meg egyszer állítólag, egy nem mindig hiteles forrás szerint, Arthur Conan Doyle. Az ismeretlen kínai szerző XVIII. században írt történetéből e helyütt mindenekelőtt az érdekes, hogy Ti bíró két olyan mankóra támaszkodott, amelyekre a XIX. századi európai detektív már nem is gondolhat: a szellemekre és a kínzóeszközökre. A regény ugyan a VII. században játszódik, de egészen a XX. századig ugyanaz, a bambuszboton, a hüvelykzorítón és egyéb hatékony szerkezeteken alapuló igazságszolgáltatás volt érvényben Kínában.

Ti bíró történetét, az európai olvasó számára első kínai bűnügyi regényt a holland orientalista, diplomata és író, Robert van Gulik fordította le 1949-ben. Van Gulik mindamellet olyan történetet ásott elő, amely néhány szempontból rokonítható az európai detektívregényekkel. Túl azon, hogy racionális megfontolásokat természetesen is alkalmaznia kell egy bűntény felderítésében, a cselekmény megoldandó rejtélyt, az imént vázolt gyilkosságon kívül egyébként még további két felderítendő esetet tartalmaz.

Ezzel szemben, mint Van Gulik fordítása utószavában megjegyzi, a kínai krimiket amúgy az jellemzi, hogy a tettet nyomban az elején bemutatják nevével, előéletével és tettének mozgatórugójával egyetemben. Gulik választása megkíméli az európai olvasót attól a nehézségtől is, hogy egy kínai bűnügyi történetben átlagosan kétszáz szereplő tolong. A végén pedig aprólékosan ábrázolásra kerül a büntetés, a kivégzés módja, s rossz néven vennék a szerzőtől, ha megfelelkezne a kivégzetre a pokolban váró szenvedések leírásáról.

\*

A meztelen, zöldes hulla orrából rózsaszín sikló tekergőzött elő. A bíró izzadságban fürödve, kiszáradt szájjal riadt fel álmából templomi fekvőhelyén. Éjszakája mozgalmas volt. Miután a helyi jósda egyik bambusztábláján négysoros versre bukkant, elszenvederült. Álmában egy további négysoros, majd színpadi kép jelent meg előtte. – *Mind ez összefüggésbe hozható ugyan Bi Szün meggyilkolásával* – tépelődött a homályos utalásokon –, *de nem járul hozzá a tényállás felderítéséhez.*

Tanácsstalanságából Hung őrmester segíti ki. Alárendeltje nemcsak azt látja megerősítve a versek révén, hogy a bűnügyben szerepet játszik egy harmadik személy, Dzsou asszony már korábban feltételezett szeretője. Az egyik verssorban egy Szü nevű illetőre, amúgy *egy régmúlt időkből élt bölcsre* történő célzás alapján bizonyosra veszi, hogy így hívják az általuk keresett személyt is. A gyakorlatias gondolkodású őrmester végül felhívja a még mindig tétova bíró figyelmét arra a kezdettől fogva kézenfekvőnek tűnő lépésre, hogy szabadon kellene engedni a megátalkodott asszonyt, és megfigyelés alá

helyezni a házát. *Ti bíró nagyon elégedett volt a tervvel. Gratulált az őrmesternek okos következtetéseihez.*

A kiküldött megfigyelők egyik éjjel valóban gyanús hangokat észlelnek a házban. A bíró elérkezettnek látja az időt a Dzsou asszonyával közvetlenül szomszédos ház átvizsgálására. Az épületet Tang, *az irodalom doktora* népesíti be tanítványaival, akiket a klasszikusok ismeretére oktat. A tanítványok között fel is fedeznek egy Szü névre hallgató ifjoncot, aki éppen a fiatal özvegy háza mellett fekvő szobában lakik. A szoba átkutatásakor pedig föld alatti átjáróra lelnek.

Tang, az irodalom idős doktora hiába veszi védelmébe kedvenc tanítványát, *akinek életét, csakúgy, mint a többiekét, a klasszikusok tanulmányozóira érvényes alapelvek szabályozzák.* Ti bírót az sem hatja meg, hogy Szü régi és előkelő család sarja. Mindenekelőtt ötven botütésre ítéli a vallomást megtagadó diákot, majd elrendeli a „nagy kínzást”. A leírás alapján nehezen rekonstruálható bonyolult kínzóeszköz legfontosabb jellegzetessége, hogy kifecsimítja az ízületeket, a nyak köré tekert zsinór pedig fojtogatja az áldozatot.

Szü megtörik a kínzás hatására, és beszámol Dzsouval folytatott viszonyáról, valamint az asszony által elkövetett gyilkosságról, találóan idézve az ősi kínai mondást: *Ha az ember egyszer tigrisre hágott, nehezen tud leszállni róla.*

Mivel a házasságtörő özvegyet szeretőjének vallomása sem rendíti meg, a bíró ismét kínvallatáshoz folyamodik. Az alsóneműre vetkőztetett és földre fektetett asszony karját és lábát csavarokkal ellátott fatuskók közé fogják. *A bőr és a csontok összezúzódtak, vér csöpögött a földre. Az áldozat borzalmas kiáltásokat hallott, majd elvesztette eszméletét.* Dzsou asszony állhatatosságát dicséri, hogy akaratát a kínzás megismétlése sem töri meg.

\*

Legfőbb ideje megjegyezni, hogy Ti bírót nem szadizmusa és végső soron nem is a vádlott tagadása miatt érzett dühe vezérli. A kínai bíró problémája ugyanaz, mint az európai középkor vallatóié: beismerő vallomás nélkül nem hozhat elmarasztaló ítéletet.

Mivel az erőszak nem segít, az előljáró cselhez folyamodik. A szörnyen megkínzott Dzsou cellájában éjszaka kékes fény jelenik meg. Az asszony szeme előtt vörös terítővel letakart bírói asztal, mögötte feketébe öltözött bíró, továbbá ökor- és löfejú démonok körvonalai bontakoznak ki. – *Meghaltam – csuklott el a hangja. – Halott vagyok. – És hirtelen elfogta a teljes elhagyatottság érzése.*

Az asszony még nagyobb rémületére oszlásnak indult, zöldesszürke, piszkos halott lepedőbe burkolt holttest úszik az asztal elé. *Már nem érzett fájdalmat, csak rettenetes kímerültséget és leküzdhetetlen vágyat, hogy kitérje a lelkét. Végül is mit ért egész addigi élete?*

A megtört asszony megszabadul terhétől, és elárulja utolsó titkát. – *Fogtam egy hosszú, vékony tüt, amellyel a posztótalpat szoktuk a cipőnkre varrni, és egy fakalapáccsal belevertem a koponyájába, amíg a három hüvelyk hosszú szerszám egészen el nem tűnt a fejében. Csupán egyszer kiáltott; aztán halott volt. Egyetlen csepp vér sem folyt, csak a tű feje volt látható apró pontként, amelyet lehetetlen volt a sűrű hajban felfedezni.*

\*

A kivégzés ismertetése Ti bíró történetéből sem hiányzik. Csupán a teljesség kedvéért foglaljuk össze tárgyyszerű kíméletességgel, ami az ismeretlen szerző regényében jó néhány oldalt vesz igénybe. A bíró által javasolt büntetést Szü esetében legfensőbb helyen, tekintettel *apja és nagyapja különleges érdemeire az állam szolgálatában, enyhítik: a*

klasszikus irodalom diákjára azonnali halált okozó megfojtás vár. A szokásos eljárás ettől kissé eltér, amennyiben a kenderzsinór háromszori meghúzását írja elő, ahol is a halál csak a harmadik szorítás után áll be. Ezt tartották a kivégzés legkedvezőbb formájának, mivel nem történik meg a test megcsönkítése; a kínai felfogás szerint a halott lelke csak akkor lelhet nyugodalmat a túlvilágon, ha a holttestet egészben temetik el.

Dzsou asszonyra viszont a „lassú halál”, az elítélt hosszadalmas, adott esetben órákig tartó feldarabolása várt. Az elszenvedett súlyos kínzást figyelembe vevő kedvezmény ez esetben abból állt, hogy a hóhér egy szívbe irányzott késszúrással azonnal végzett a kikapós özvegygel, és csak ezután vette kezdetét testének módszeres felaprítása.

Ti bírót mindezek után már csak egy kérdés zavarja: még mindig nem elégedett az álmában annak idején – egy kínai bűnügyi regényben szintén jellegzetes módon felbukkanó – színpadi jelenet értelmezésével. A kétféle nyomozás, a gyilkosság kiderítése és az álom azzal egybevágó interpretációja közül ilyenformán csak az előbbi zárul megnyugtatóan.

\*

Joggal jelölhető meg tehát a kínvallatás megszüntetése a detektívtörténet létrejöttének alapvető feltételeként. Ez a fejlemény Poe idején történelmi léptékben még frissenek mondható: a kínzás megtiltása Európában Nagy Frigyes rendeletével kezdődött a XVIII. század közepén Poroszországban, és a századfordulón, I. Sándor cár hatalomra lépésével zárult Oroszországban. Attól kezdve kicsikart vallomások helyett tárgyi bizonyítékokat és logikus összefüggéseket kellett keresgélni az igazság kiderítéséhez. A hüvelykzorító és egyéb elmés szerkezetek helyébe agyafürt nyomozók léptek.

A kínaihoz hasonlóan az európai középkor igazságszolgáltatása is arra az önmagában ésszerű megfontolásra épült, hogy csak a tettes tudhatja, mi történt valójában. Mivel a kínzás nem büntetésnek, hanem legitim eszköznek minősült a szükséges információk beszerzéséhez, szükség esetén a tanúk is áldozatául eshettek. Ennek megfelelően a középkori Európában a bűnügyi történet is megfelelt volna a kínainak; ezért marad Vilmos testvér Umberto Eco *A RÓZSA NEVE* című regényében bár nem elképzelhetetlen, de mégis jóval későbbi időkből visszavetített figura.

Nemcsak a kínvallatásnak, hanem a természetfeletti hatalmak uralmának is a sajátosan európai szellemtörténeti fejlemény, a felvilágosodás vetett véget. A humanizált igazságszolgáltatás és a racionalizált megismerés így szorosan az európai társadalomtörténethez köti a detektívtörténetet. Amikor pedig az európai XX. század különböző diktatúrák formájában visszatér a felvilágosodás előtti időkhöz, megrendül a detektívregény pozíciója is, jóllehet eltérő mértékben, e rendszerek megcsontosodott és pépes változataiban.

\*

– Mint tudja, doktor, nem csupán a kriminalisztika technikája foglalkoztat, például az írógépen írt levelek azonosíthatósága, a dohányhamu fajtáinak megkülönböztetése és a foglalkozások hatása a kéz jellegzetességeire, hanem a bűnesetek irodalma s annak elméleti megragadása, ez a korunknak még fel sem tűnt kérdés is érdekel. Ezért állíthatom, hogy egy bűnügyben nemcsak a nyomozó briliáns elemzőkészsége, hanem a megfejtendő titok misztikus, irracionális, romantikus jellege is lenyűgöző, azaz minden érdekesnek nevezhető detektívtörténet e két forrásból táplálkozik. Am mit gondol,

barátom, mióta beszélhetünk egyáltalán detektívtörténetről? – fordult hozzám Holmes egy borongós délutánon ügyfél híján a pipájából eregetett kékes felhőket tanulmányozva.

– Szerény véleményem szerint – kezdtem óvatosan, mivel e kérdés még fel sem ötlött bennem – minden olyan esetben, amikor a cselekmény egy bűntett felderítéséről szól.

– Hah! Akkor Ön, kedves Watson – pillantott rám Holmes gunyorosan – netalán Istent tartja az első detektívnek, amikor rövid úton leleplezi Káint avagy Oidipuszt, aki megállapítja magáról, hogy meggyilkolta apját, és megtermékenyítette saját édesanyját? Bizonyos értelemben persze igaza van... – tűnődött el barátom, majd lehunyva szemét így szólt: – Találóbbrak vélem azonban azt a megfigyelésemet, hogy egy valódi detektív pipázik – ha pedig nem, az még szembeötlőbb. Isten esetében persze ez a kérdés, ha a szóban forgó személy definíciójánál fogva ismeretlen nem is lehetett, alighanem mellékesnek mondható.

– Nos, igen – jegyeztem meg –, ha valaki mindentudó, nincs szüksége nyomozásra. A görög mitológiában pedig túl sok természetfeletti lény nyüzsög ahhoz, hogy egy nyomozásnál elengedhetetlen racionális módszerekről beszélhessünk. Mindazonáltal nem értem, hogy jön ide a pipa, habár kétségkívül összefüggésbe hozható a megfontoltsággal és az elmélyült gondolkodással.

– A pipa valóban utalhat erre is. De én inkább arra céloztam, hogy egyike azoknak az elemeknek, amelyek makacs ismétlődése egy műfaj létrejöttét jelzi.

– Ha megengedi – vágtam közbe szokásomtól eltérően –, Önt leszámítva én csak egy pipás nyomozót ismerek...

– Igen, egyelőre – jelentette ki Holmes. – De mint bizonyára észrevette, a hasonlóság Dupinnal mélyebben sem tagadható. Nála is kirajzolódik például, jóllehet, homályosan, az elemző és az álmodozó ember kettőssége, amely esetemben világosan leírható a tudós és a művész fogalmával. Dupin mindazonáltal nem tartotta szem előtt, hogy nemcsak a szellem, hanem a test is művelésre szorul, mint annak némely kard- és ökölvívó küzdelmem alkalmával sikeresen tanújelét adtam.

Mivel Holmes megállapításaival lényegében egyetértettem, csak magamban jegyeztem meg, hogy barátom tudományos ismereteit éppannyira bámulatosnak, mint szélesnek, sőt hiányosnak tartom. Eszembe jutott megismerkedésünk, első értesülésem a fiatal kémiahallgatóról, aki egy kórház bonctermében *bottal veri a hullákat, hogy lássa, milyen zúzódásokat lehet ejteni az emberen halála után*, első beszélgetésünk a laboratóriumban, amikor éppen felfedezte a vérnyomokat hónapokkal később is kimutató reagenst, de az is, hogy összeköltözésünk után kiderült, fogalma sincs például Kopernikusról és a naprendszeréről. Ma is pontosan emlékszem szavaira: – *Hát jól van. De feleljen most erre: mit ártana nekem és a munkámnak, ha nem a Nap, hanem a Hold körül forognánk?* – Valami hasonló mutatkozott meg művészi tevékenységében is. *Kérésemre játszott egyet-kettőt Mendelssohn szonátáiból, nem kétséges, remekül, de ha magára maradt, csak úgy vaktában és találmra hegedült, ahogy a fantáziája vitte.*

Szándékosan nem emlékeztettem Holmest arra sem, hogy említés nélkül hagyta jártasságát a pisztolylovészetben. Mert még most is beleborzongok, ha eszembe jut, amikor *egyszer rosszkedvűen leült a karosszékebe, fogta gyorstüzelő pisztolyát, valamint száz dum-dum golyót, és a szemközi falra golyónyomokkal írta föl hazafias buzgalmban a királynő nevének kezdőbetűit.*

Nem álltam meg viszont, hogy megjegyezzem: – Dupinnek azonban nem voltak olyan rendkívül káros szenvedélyei sem, mint Önnek – jól tudván, Holmes érti, hogy időn-

ként mértéktelen kokainfogyasztására célok. Társam azonban, ügyet sem vetve közbeszólásomra, folytatta fejtegetését.

– Csakhogy ismétlésnek kevés volt az a három történet, amely Dupinről ismeretes. Mr. Poe elméje túlságosan csapongott ahhoz, hogy kiaknázza a lehetőséget, amely az ismétlődésből, az ismeretlenségéből fakadó vizontlátás és ráismerés gyönyörében rejlik az olvasó számára. A MORGUE UTCA remek füzet volt – de a kiváló, jól emészthető s ezért mindenki által fogyasztható éték receptjét mi dolgoztuk ki! Avagy, más hasonlattal élve, Poe barátunk előállított néhány szép, egyedi szóttest a szövegszékén, de mi már szinte gyárilag, tömeges szükségletre termelünk egymáshoz hasonló mintázatú anyagot – és megjósolhatom, hogy az általunk kidolgozott eljárás a jövőben is ragyogóan fog működni!

Persze ki tudja, hogyan alakult volna, ha már Mr. Poe idejében is létezik olyan fórum, mint a *Strand Magazine*, amelynek példányszáma, mint Ön is emlékszik rá, 300 000-rel indult, s nem utolsósorban a mi történeteinknek köszönhetően hamarosan félmillió fölé emelkedett. Tudjuk, hasonlóan bámulatos ütemben növekedett honoráriumunk, s ilyen összegek valószínűleg kóros pénzhiányban szenvedő amerikai szerzőket is újabb Dupin-történetek írására ösztönözték volna.

A gigantikus olvasótábor pedig nemcsak szívesen fogadta, hanem ellenvetést nem tűrve követelte újabb kalandjainkat – ezért hozott csak átmeneti sikert próbálkozásom, hogy halálhíremet keltve visszahúzódjak a nyilvánosságból, és kizárólag tudományos tevékenységnek szenteljem az időm. Ne feledkezzünk meg arról, hogy az Ön által feljegyzett és Sir Arthur Conan Doyle által publikált eseteim közül az elsőt több kiadó elutasította, és a második sem váltott ki tömeghisztériát. Csak a *Strand Magazine*, amely szívesen fogadta önmagukban is megálló s főhősként szerény személyemmel ismétlődő rövid történeteinket, biztosított számunkra állandó fórumot.

– Ha jól emlékszem – kanyarodtam vissza Holmes korábbi megjegyzéséhez –, nekem is van hasonmásom a Dupin-történetekben.

– Így igaz! Dupin barátja, azonkívül, hogy szintén krónikása az eseteknek, arra is alkalmas, hogy a detektív, mint a MORGUE UTCA-ban, már a történet kezdetén demonstrálja előtte módszerét. Célja ekkor még nem egyéb, mint hallgatóinak elkápráztatása oly ismeretekkel, amelyekre amúgy egyszerű rákérdezéssel is szert tehetett volna, hasonló módon, mint amikor én is rendszeresen felhívom a figyelmét a cipőfűző, a nadrágtérd, a ruhakönyök és a hüvelykujjköröm állapotának fontosságára, kilátásba helyezve, ami következik: az adott bűntényt a részletek célravezető megfigyelése és a rendelkezésre álló információkon alapuló elmélet harapófogójába szorítva addig igazgatom a fogó egyik szarát a másikhoz, amíg nem tartom szilárdan a kezemben a megoldást.

– Valóban! – kiáltott fel Holmes, mintha mondtam volna valamit, amit helyeselhet. – Az Ön fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni. Mert krónikásként megszívlelte Poe-nak azt a tanácsát is, hogy egy írásnak rövidnek és frappánsnak kell lennie, ösztönösen osztozva gyanakvásában és ellenszenvében a terjedelmes, csapongó s mindezek nyomán az olvasó türelmét és idegeit rendkívüli próbára tévő mondathalmazok iránt.

– Ha jól értem, Ön Dupint tartja igazi elődjének és Poe elbeszéléseit a detektívtörténet őskének.

– Így van. S most tekintsünk el attól, amire pillantásából ítélve emlékeztetni akar, hogy ifjúkoromban egyszer *igen közepes alaknak* minősítettem Ön előtt francia kollégámat.

– No de nem hagyja ezzel figyelmen kívül a megannyi rejtélyt és az utánuk nyomozó figurákat a MORGUE UTCA-t megelőző történetekben?

– Watson! Miként keverheti össze a tenger mélyén heverő igazgyöngyöket a mives kézzel megmunkált pompás nyakékkal? Minden tiszteletem példálul Monsieur Balzacé, akinek műveiben valóban megtaláljuk a detektívtörténet összes elemét a zárt szoba rejtélyét is beleértve. De ha egyszer ez a zseniális író nem tudja megállni, hogy rendkívüli izgalmakat sejtető kaland kellős közepén egy középkori kastély aprólékos ismertetésébe és lakói családfájának gondos levezetésébe fogjon, avagy egy vádemelés pergő leírását megszakítsa a napóleoni igazságszolgáltatás gépezetének körültekintő elemzésével, akkor ugyebár...

Holmes könyökét a szék karfájára támasztotta, és ujjai hegyét egymáshoz érintette, mint mindig, amikor hosszabb okfejtésre készült. – Vagy vegyük a nyomozói munka oly alapvető elemét, mint a nyomolvasás. Chevalier de Mailly hősei egy számukra ismeretlen tevé legelési szokásaiból és járásából már 1719-ben hibátlanul következtetnek arra, hogy az állat félszemű, sánta, és egy foga hiányzik. Harminc évvel később Voltaire ZADIG-ja egy általa sosem látott kutyáról állapítja meg hasonló módon, hogy éppen kölykezett, bal lábára sántít, valamint hosszú a füle. De mi végre? Sokat tanultunk Cooper indiánjaitól is, ám mégis túlzás lenne őket a detektívek őseiként számon tartani.

Már Dupin előtt is detektívre emlékeztet viszont néhány, bűnözők után nyomozó figura. De mind William Godwin *Caleb Williamse*, mind pedig Edward Lytton Bulver *Pelhamje* a számára megírt történet, vagyis egy kalandregény foglya marad. Avagy bármennyire mestere a rablóból lett pandúr, Monsieur Vidocq az álcázásnak, ha nyomozói módszere például olyan elméleteken nyugszik, hogy a bűnözők többsége karikalábú!

Dupin után és minket megelőzően pedig talán Émile Gaboriau jutott a legközelebb a detektívtörténehez. Főhőse, a rendőrnemző Lecoq formailag megfelel a detektívtörténet szemben támasztandó követelményeknek, történetei viszont megrekednek a romantikus regény kódében. A túltengő érzelmek és az öncélú jellemábrázolások felesleges ballasztként csüngenek a nyomozáson. Elképzelhető ugyanakkor, hogy erősen rövidítve egészen jól megállnák a helyüket szabályos, bár még úgy is meglehetősen unalmas detektívregényként.

Nem vonom vissza régebbi megállapításomat, mely szerint Lecoqot *szerencsétlen kontárnak* tartom, de tárgyilagosan el kell ismernem, hogy legalábbis úgy viselkedik, mint egy detektív. Ez a figura kilátásba helyezi, hogy a rendőrök elméje nem marad törvényszerűen mindörökké korlátozott. Valamikor talán sorozatban aratnak sikereket szorgos és tehetséges rendőrnemzők csavaros bűnügyek felderítésében. Azt állítom, kedves barátom, detektív bárkiből lehet! Még megérjük, hogy olyan tiszteletre méltó, idős hölgyek is, mint E. T. A. Hoffmann MADAME SCUDERI-je, nemcsak szívjóságukkal, hanem bűntények megoldásában játszott tevékeny szerepükkel tűnnek ki.

Egyszóval nekünk köszönhető, hogy Dupin és a Morgue utca nem maradt egyedi esemény. Ugyanakkor ki tudja, Poe nélkül meddig szunnyadt volna a detektívtörténet egyéb műfajok ölében. Övé az érdem, hogy kihámozta azt más műfajok burkából, lefejtette róla a felesleges mintázatokat, és tömör, szigorú alakzatban egymáshoz rendelte a születésére váró műfaj szanaszét heverő darabjait: a rejtélyt, a nyomozást, a detektívet és a megoldáshoz vezető logikai eljárásokat.

– Ha szabad megjegyeznem – vettem közbe –, én azért a nyomozás izgalmát, amely nekünk is gyakorta megadatik, hiányolom kissé Dupin történeteiben.

– Mily igaza van! Nagyrabecsült Poe barátunk abbéli igyekezetében, hogy illusztrálja az ész hatalmát a látszólag megfejthetetlen titok felett, megfélemedezett arról, hogy egy bűntény felderítése során nemcsak a detektív agysejtjeinek, hanem testének is mozgania kell, amennyiben – éppen az ő útbaigazítása szerint – nem csak az elme, ha-

nem a szív izgalmát is serkenteni kívánjuk. A Morgue utcai kettős gyilkosság kellőképpen borzalmas, a detektív megfelelően éles elméjű, de tevékenysége újságolvasásra szorítkozik. Bizony nem ártalmas, s ezzel jövőendő detektívtörténeteknek is szembe kell nézniük, ha némelykor maga a nyomozó is életveszélyben találja magát. Ám ha megengedi, a délután hátralévő részét szívesebben tölteném e kis Petrarca-kötet olvasásával...

\*

Először úgy tettünk, mintha kihallgattuk volna Edgar és Maria beszélgetését, pontosabban Poe monológját, miközben ugyanannak a kertnek már csak a helyén és egy távoli jövőben álltunk. Most pedig, miután észrevétlenül távozunk a Baker Streetről, olyan helyre kerülünk, ahonnan látjuk a Sherlock Holmes utáni fejleményeket is.

Holmes sikerének, ezúttal nem a bűntények felderítésében, hanem hódolói körében, alapvető titka volt, hogy a racionalitás mítoszát képviselte, és támasztékot nyújtott a logikus gondolkodás hatalmába vetett hitnek. A gondolati műveletet, amely során például egy zsebóra tanulmányozásából tulajdonosának személyiségére és sorsára következtet, ő maga dedukciónak nevezi, Umberto Eco abdukciónak hívja, Jo Reichertz pedig minőségi indukciónak tartja. E fogalmak jelentésében e helyütt szerencsére felesleges elmélyednünk, mert ellentétben Holmes következtetéseivel, az valóban bizonyítható, hogy számos esetben csupán a valószínűséget szem előtt tartó találgatásról van szó, amelynek helyességét elsősorban az érintett személy utólagos egyetértése igazolja – még ha ezt Sherlock Holmes a NÉGYEK JELÉ-ben kifejezetten tagadja is: – *Én sohasem találgatok.*

De ez nem baj. A megcélzott hatás eléréséhez, mármint hogy jó megfigyelőként képesek lehetünk az összefüggések magyarázatára, Holmes logikai eljárásának nem feltétlenül kell érvényesnek lennie; elég, ha annak, ha legalábbis valószínűnek látszik. Szívesen forgatjuk, nézegetjük ezeket a tetszetős, kvázi-logikai bűvészmutatványokat, s cserébe a káprázatért eltekintünk attól, hogy fontolóra vegyük igazságukat.

Doyle talán valóban hitt abban, hogy az összefüggések ok-okozati rendje maradéktalanul felderíthető, a valóságban éppúgy, mint regényeiben, ahogy azt egy Sherlock Holmesnak tulajdonított tanulmányban is írta: *A logikus elme egy csöpp vízből is következtethet az Atlanti-óceán vagy a Niagara-vízesés lehetőségére, bár sohasem látta őket vagy hallott róluk.* Poe ezzel szemben józanul nézett szembe az általa előidézett látszattal, és jegyezte meg egy levelében olvasóinak lelkesedése kapcsán: *Ugyan mi olyan zseniális például a „Morgue utcai kettős gyilkosság” szövegének felfejtésében, ha azt az ember (a szerző) maga szölte éppen azért, hogy aztán kibogozhassa!*

Ha egy jellegzetes Holmes-történetet mintegy sablonként ráhelyezünk a MORGUE UTCÁ-ra, minden hasonlóság ellenére úgy találjuk, nem fedti el teljesen. A londoni detektív kalandja lehet meghökkentő vagy bizarr, de sohasem abszurd. Holmes különös figura, de nem az éjszaka sejtelmes embere, mint Dupin. A gyilkosság elkövetője nála is lehet állat, például kígyó, de a hüllő mögött emberi szándék munkál. S ha a gyilkosság módja ijesztő is, mégsem olyan szándékoltan és látszólag öncélúan elborzasztó, mint a MORGUE UTCÁ-ban.

Ha elfogadjuk, amit Poe-tól hallottunk, és amit életműve is alátámaszt, a MORGUE UTCA nem egyszerűen a ráció nagyszerűségéről, hanem az ember mibenlétéről is szól. Ez a mögöttes szándék Doyle-nál, mint ahogy utódainál is, hiányzik. Ezért kezdhett nyomozásba attól függően, hogy a felfedezett jeleket tudatosan elhelyeztük vagy a tudattalan kitöréseként kezelte, mind a szimbolizmus, mind a freudizmus Poe művei-

ben. Doyle-nál már minden a megoldandó feladványnak alárendelt, míg a MORGUE UTCA-ban a rejtvény különössége, a gyilkos kiléte és a gyilkosság furcsa módja egy további, a rejtélybe bújtatott titok megfejtésének vágyát ébreszti fel.

\*

A detektívnovella Doyle után, néhol már nála is, mély lélegzetet vesz, és regénnyé duzzad. Arról, hogy az olvasó is bírja szusszal, legbiztosabban a cselekmény bonyodalmainak és a gyilkosságok számának növekedése kezeskedik. A detektívregény szépen burjánzik az eredendő félelem és a megnyugtató értelem határmezsgyéjén. Ez a Poe nyomán formás fejlődésnek indult mutáns ugyanakkor érezhetően visszavándorol az eredeti családjába, a magasabb irodalomba.

Holmes után fél évszázaddal derül ki, hogy a klasszikus avagy sematikus detektívregény a MORGUE UTCA csupán egyik lehetséges folytatása. A gyilkosság megoldását szem előtt tartó, rejtvényközpontú cselekmények helyett olyan történetek bukkannak fel, amelyeket jobb híján detektívközpontúnak nevezhetünk. Jobb híján, hiszen ebben a műfajban mindig a detektív a főszereplő; ugyanakkor érzékelhető egy határ, amelyen túl feltűnő, milyen sokat foglalkozik a szerző főhősének érzéseivel és szokásaival – márpedig egy nyomozónak a hagyomány szerint inkább az észjárása áll a középpontban. S attól kezdve egzisztenciális kérdések tolnak előtérbe. Az empirikus nyomkereséstől az intuícióig terjedő megismerésnél, annál, hogyan találja meg Miss Marple vagy Monsieur Poirot a tettest, fontosabbá válik a létre irányuló kíváncsiság: ha egyáltalán, miként találják meg helyüket a világban Maigret, Marlowe és a többiek.

Ezt a határt tehát először Simenon s nem sokkal később Chandler lépi át. Ahogy az előbbi az európai detektívregényt módosítja, az utóbbi a „kemény” amerikai krimi Dashiell Hammett által éppen feltalált változatát alakítja át. Hammett nyers közvetlensége helyett lágy iróniát és finom paródiát használva távolítja el a műfajt önmagától.

Főhősök egyéniségének elemzésével kimutatható, hogy mindketten mintaként megfogalmazott életfelfogást, életvitelt képviselnek. Maigret kispolgári tartást és erkölcsöt állít szembe az útjába akadó emberek tévelygéseivel. A kemény fiúként számon tartott Marlowe pedig valójában gyöngéd, figyelmes és szomorú ember.

*Csupán félreértésnek köszönhetően számít Maigret – az egyik legnagyobb – detektívnek, jegyzi meg Boileau és Narcejac. Maigret Balzac-tól és nem Edgar Allan Poe-tól származik, tesz ki hozzá frappánsan túlzó megfogalmazásban. Ha ez így van, akkor Chandler felmenő ági rokonaként is megjelölhetjük Hemingwayt vagy – mint az előbb idézett szerzők teszik – Steinbecket.*

A lét kérdései végképp eluralkodnak azokban a XX. század második felében írott művekben, amelyeket anti-detektívregényeknek szokás nevezni. Ez utóbbiak sorát a negyvenes évek közepén Borghes elbeszélése, A HALÁL ÉS AZ IRÁNYTŰ nyitja meg; jelentősége csak a MORGUE UTCAI KETTŐS GYILKOSSÁG-éhoz mérhető. Mert ha ez utóbbi a detektívtörténet születését jelentette, az előbbi halálát tételezte: miközben megtartotta a műfaj elemeit, kikezdte és felforgatta addig köztiszteltben álló szabályait.

\*

A majom tanácstalanul állt azon a helyen, amelyet Dupin okfejtése jelölt ki számára. Mint arra a következő évszázadban Laura Riding költőnő rámutat, ha a tolóablak alsó fele volt nyitva, akkor az irodalomtörténetből időközben kitörölhetetlen orangután nem tud beugrani a szobába az ablak előtt álló ágy magas fejtámlája miatt. Ha pedig

a felső része, akkor nem tud elmenekülni úgy, hogy valamilyen módon bezáruljon mögötte az ablak.

Az elbeszélés végén az orangutánat gazdája, egy matróz, aki Borneóról hozta magával az állatot, közelebbről nem tisztázott módon megtalálja valahol Párizsban, és *búcsú áron eladja a Jardin des Plantes-nak*, a növénykertnek. Az már csak szájhagyomány útján tudható, hogy a párizsiak jó ideig csodájára jártak a kettős gyilkosnak. Voltak, akik Dupint is felfedezni vélték a ketrec előtt, ahogy hosszasan, merőn nézi életfogytiglani büntetését töltő egykori ellenfelét. Később egyre inkább megfélemedtek a fogolyról. Magányában megváltást jelentett számára, amikor tisztességes kort megérve, hatvankét évesen örökre lehunyta a szemét.

A történet szerzője minderre már nem fordított gondot. Mint látjuk, hajnali négy felé jár. Leteszi tollát, és felébreszti a karosszékekben hűségesen bóbiskoló Mariát.

---

### *Idézett művek*

Edgar Allan Poe:

A MORGUE UTCAI KETTŐS GYILKOSSÁG. In: E. A. Poe: TÚL ÉLETEN ÉS HALÁLON. Népszava, 1989 (Pásztor Árpád)

AZ ÁRULÓ SZÍV. In: E. A. Poe: TÚL ÉLETEN ÉS HALÁLON. Népszava, 1989 (Babits Mihály)

BERENICE. In: EDGAR ALLAN POE ÖSSZES MŰVEI. Szukits, 2000 (Nemes Ernő)

A MŰALKOTÁS FILOZÓFIÁJA. In: EDGAR ALLAN POE ÖSSZES MŰVEI. Szukits, 2000 (Babits Mihály)

Arthur Conan Doyle:

A MUSGRAVE-SZERTARTÁS. In: SHERLOCK HOLMES EMLÉKIRATAI. Európa, 1974 (Katona Tamás)

A NÉGYEK JELE. Szukits, 1993 (Mikes Lajos)

A BRIXTONI REJTÉLY (A STUDY IN SCARLET). Hunga-Print, 1994 (fordító nélkül)

CELEBRATED CASES OF JUDGE DEE (DEE GOONG AN). New York, 1976 (Robert van Gulik)

Julian Symons: THE TELL-TALE HEART. THE LIFE AND WORKS OF EDGAR ALLAN POE. London, 1978

Frank T. Zumbach: EDGAR ALLAN POE. München, 1989

Boileau–Narcejac: DER DETEKTIVROMAN. Neuwied-Berlin, 1967